

LIETUVIŲ TAUTOS SOLIDARUMO RAIŠKA 1905 METAIS

Prof. habil. dr. Antanas Tyla

Lietuvos mokslų akademija

Reikšminiai žodžiai

Išvados

Santrauka

Autorius, primindamas, kad nors 1905 m. tautinės revoliucijos, arba sukilimo Lietuvoje (tekste – sukilimo), historiografija nėra gausi, iš esmės jau yra išaiškinti jo etapai, pagrindinės kovos prieš Rusijos engimą ir už išsilaisvinimą formos, jų teritorinė sklaida ir pasekmės likviduojant Rusijos valdžios administracijos funkcionavimą, išaiškinti to sukilimo vietiniai vadovai, sukilimo slopinimas, represijos^[1], monografiškai yra apdorota Didžiojo Vilniaus Seimo istorija^[2]. Tačiau, pabrėždamas, jog mokslo ir historiografijos raida bei galimybės kelia vis naujų šio įvykio pažinimo ir įvertinimo klausimų, dabar, kai nėra ideologinės prievartos, galima objektyviai ir aiškiau plėsti šio sukilimo studijas gilyn ir platin.

Šiame straipsnyje aptarsime lietuvių tautos ir ją remiančiųjų interesų 1905 m. bendrumą, solidarumo teritorinę ir idėjinę sklaidą, solidarumo turinio tradiciškumą ir naujumą.

Reikšminiai žodžiai: 1905 metų sukilimas; tautinis solidarumas; delegatai.

1905 m. įvykių tyrimai ir amžininkų atsiminimai patvirtina, kad beveik visą Lietuvą apėmęs sukilimas, taip ir nesukūręs vadovaujančio sukilimo centro, kaip kad buvo per 1863 m. sukilimą, rėmėsi idėjiniu solidarumu. Solidarumas tarptautinių žodžių žodyne apibūdinamas kaip bendruomeniškumas, vieningumas, interesų bendrumas, bendra atsakomybė.

Tokie solidarumo idealai lydėjo XIX a. vykusius Italijos, Vokietijos ir Čekijos susivienijimus, vieningos tautinės valstybės sukūrimą. Idėjiniu solidarumu buvo paremtas savo vadovaujantį centrą turėjęs 1863 m. sukilimas. Vincas Kudirka pačioje XIX a. pabaigoje parašytoje „Tautiškoje giesmėje“ kvietė į vienybę vardan tos Lietuvos. Turint galvoje, kad ir dabar dar daugelis nemoka atmintinai Himnu tapusios šios Giesmės, tai 1905 m. iš viso mažai kas žinojo jos turinį, nors tais metais prasidėjusiuose koncertuose „Tautiška giesmė“ publikai prašant buvo kartojama po 2–4 kartus^[3]. Be abejo, 1905 metų sukilimo solidarumas ir jo mentalitetas galėjo būti lemtas tik kasdienybėje išaugusių ir susiformavusių troškimų bei siekių juos įgyvendinti.

Bendri interesai Lietuvoje atsirado ne staiga, bet formavosi per ilgametį pasipriešinimą Rusijos jungui ir pasipriešinimo apibendrinimą atskirų visuomenės grupių politinėse programose. Visiems žinoma, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Rusijos engiami lietuvių tauta buvo apsibrėžusi savo, kaip siuzereno, ribas. Neturėdama savo valstybės ir priešindamasi Rusijos valdžios vykdomam lietuviškos spaudos, rašto ir kalbos draudimui ir persekiojimui, ji išreiškė save kaip lietuvių kalbos siuzerenas ir ją gynė. Knygnešiai, jų vienijimasis į organizacijas, draudžiamos literatūros kūryba, platinimas ir skaitymas, slaptos lietuviškos mokyklos, jų daraktoriai radosi iš lietuvių intelektualinio ir konfesinio poreikio. Knygnešiai, neskaitant inteligentijos, pirmieji pajuto bendrą rūpestį dėl lietuvių kalbos gynimo. Šis atsakomybės suvokimas kaimų, valsčių, parapijų mastu buvo įgyvendinamas rašant kolektyvines peticijas Rusijos valdžiai dėl spaudos draudimo panaikinimo. Po jomis pasirašydavo dešimtys ir net šimtai tam tikro teritorinio vieneto lietuvių. Tarp pasirašančiųjų buvo ir moterų, tai patvirtino tautos interesų integralumą. Skaitydami Rusijos cenzūros nepaliestą draudžiamą lietuvišką literatūrą ir spaudą, gyventojai formavo bendrą požiūrį apie save, apie lietuvių kalbą, raštą ir apie juos engiančią Rusijos valdžią. Prasidėjus 1905 m. Rusijos imperijoje revoliucijai, lietuviškos spaudos draudimas jau buvo panaikintas, tačiau juos engusi Rusijos valdžia tebebuvo, ir dabar prieš ją sukilo pati Rusija.

Kaip žinome, per 1905 m. sukilimą idėjinis, mentalinis solidarumas buvo pagrindinis visų to sukilimo įvykių stimulatorius, pavadavęs nesudarytą sukilimo vadovybę. Net Didysis Vilniaus Seimas, priėmęs Rusijos imperijos režimo griovimo programą, jos vykdymą pavedė valsčiams, pasikliaudamas gyventojų vieningumu. Vengiant represijų, vadovaujantis kontrolinis centras nebuvo sudarytas.

1905 m. kryptingus bendrus išsivadavimo veiksmus ir turinį skatino keli savi ir imperijos valdžios veiksniai:

1. Rusijos valdžios pertvarkos mėginimas ir jo panaudojimas tautiniam išsivadavimui;
2. Inteligentų ir kaimo aktyvistų, šviesuolių propaganda mitinguose, skrajučių platinimas;
3. Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimas;
4. Didžiojo Vilniaus Seimo dalyvių gautas tautos pasitikėjimo mandatas, nutarimų autoritetas ir jų įgyvendinimo plėtra.

Rusijos caro 1905 m. vasario 18 d. [s.st.] manifestas ir įsakas Senatui, kuriais buvo leista teikti pasiūlymus vyriausybei, generalgubernatoriams, gubernatoriams dėl režimo aparato tobulinimo ir liaudies būklės

gerinimo^[4], panašiai kaip Gorbačiovo vadinamoji pertvarka, sudariusi galimybes sovietinės imperijos griūčiai, taip ir manifestas pasitarnavo imperijos režimo kritikai ir jos krizei. Padėties gerinimą dauguma lietuvių suprato kaip Rusijos kolonijinės sistemos Lietuvoje panaikinimą. Aktyviausiai į šitokią reformos kelią įsijungė kaimo žmonės ir inteligentija. Savo siūlymus valstiečiai svarstė valsčių valdybose, surašydavo juos peticijose, valsčių nutarimuose, priimtuose nedalyvaujant rusų valdžios pareigūnams, ir siūsdavo Rusijos valdžiai. Jie reikalavo: nevaržomo valsčiaus pareigūnų rinkimo, jų atsakingumo rinkėjams, o ne viršininkams; įvesti lietuvių kalbą valsčių valdybose ir teismuose, žodžio, spaudos, susirinkimų, organizacijų laisvės; visuotiniais, tiesioginiais, slaptais rinkimais išrinkto Steigiamojo Seimo arba Seimo Vilniuje sušaukimo. Kybartų valsčiaus peticijoje vidaus reikalų ministrui vienareikšmiškai ir kategoriškai pabrėžiama: „Lietuvių tauta neteko pasitikėjimo biurokratiška valdžia, ir vien tik laisvai mūsų išrinkti atstovai su Steigiamojo balso teisėmis, sujungę valstybės valdžią su liaudimi, gali išgelbėti mus, Lietuvos valstiečius, iš vergiškos, beteisios, vargingos padėties“^[5]. Tokios ir kitokios peticijos, taikančios į Rusijos valdžios ir politinės santvarkos pagrindus, išgąsdino ją, todėl tokius klausimus svarstyti buvo uždrausta^[6]. Bet džinas jau buvo išleistas. Viešas engimo svarstymas buvo gera mokykla, į kurią rinkosi visos Lietuvos valsčiai ir vieni nuo kitų perėmė savo kasdienio gyvenimo demokratizavimo patirtį.

Bendrų interesų ir jų įgyvendinimo būdų propaganda, o kartu ir nauja pasipriešinimo forma buvo 1905 m. pavasarį prasidėję ir vasarą išplitę mitingai. Daugiausia jų buvo po Didžiojo Vilniaus Seimo. Mitingų organizatoriai pasinaudodavo šventadieniais, kai žmonės rinkdavosi į bažnyčią, arba turgadieniais. Mitingų metu vasarą ir rudenį dar iki Didžiojo Vilniaus Seimo buvo aiškinama politinė padėtis, kviečiama versti valdžią, neiti į kariuomenę, nemokėti mokesčių, neklausyti valdžios nurodymų. Kartu prasidėjo visagalės rusų policijos užpuodinėjimai, jų žeminimas. Rudeniop Žemaitijoje, Aukštaitijoje, Suvalkijoje jos veikla buvo paralyžuota. Kartais mitingų metu buvo šalinami iš Rusijos atsiūsti valsčių raštininkai, mokytojai, vietoj jų renkami lietuviai. Po Didžiojo Vilniaus Seimo mitingai tapo jo nutarimų įgyvendinimo forumais, apėmusiais visą Lietuvą.

Rusijos valdžią labiau negu peticijų rengimas išklubino caro spalio 17 d. manifestas dėl žodžio, susirinkimų, spaudos ir organizacijų laisvės. Pasimetė ir pati rusų administracija, nebežinojo, ką drausti, ką leisti. Ji pati dar labiau pakriko, nors tuoj po to Suvalkų gubernijos lietuviškose apskrityse buvo įvesta karo padėtis, o Kauno gubernijoje išsaugota nepaprastoji padėtis.

Pasinaudodami šiuo manifestu, Panevėžio aps. Čypėnų valsčiaus gyventojai nušalino buvusius ir išrinko naujus valsčiaus pareigūnus, pareikalavo, kad būtų sušauktas Vilniaus Seimas, o iki jo sušaukimo nutarė valdytis patys, tai yra paskelbė savivaldą ir nutraukė ryšius su valdžia. Valsčiaus nutarimai buvo paskelbti „Vilniaus žiniose“ ir padarė didelį įspūdį^[7]. Jie iš esmės skyrėsi nuo peticijų turinio. Čypėniečiais pasekė gretimas Girsūdų valsčius.

Inteligentijos ir liaudies masių tarpusavio supratimas ir pasitikėjimas ryškiausiai pasireiškė Lietuvių suvažiavimo Vilniuje, arba Didžiojo Vilniaus Seimo, rengimo ir jo paties metu. „Vilniaus žiniose“ tik paskelbus Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto pirmininko Jono Basanavičiaus ir sekretoriaus Jono Kriaučiūno pasirašytą^[8] „Atsišaukimą į lietuvių tautą“, visoje Lietuvoje prasidėjo delegatų į tą suvažiavimą rinkimas, atrinkimas ar tiesiog rengimasis jame dalyvauti. Suvažiavo į jį apie 2 000 atstovų. Pasitikėjimas kvietimu ir suvažiavime svarstomų klausimų programa atspindėjo jų tautinį integralumą ir aktualumą.

Didysis Vilniaus Seimas buvo išeitis iš valsčiaus ribose svarstytų lietuvių politinių, tautinių ir socialinių problemų. Solidarumo ir bendros kovos poreikis buvo akcentuotas „Atsišaukime į lietuvių tautą“. Jame rašoma: „Lai būna garbė visiems kankiniams už laisvę ir žmonių gerovę! Dabar <...> susispieskime krūvon visi, kam rūpi prikėlimas Lietuvos iš miego, iš neturto, iš tamsos, iš nusižeminimo!“

Pradėdamas Lietuvių suvažiavimą Vilniuje, Jonas Basanavičius pabrėžė vizualinio solidarumo svarbą. Jis kalbėjo: „...mes jus Vilniun sukvietėme ne tik tam, kad mes vienas su kitu susipažinę, patirti galėtumėm apie lietuvių vargus, sužinoti, kas plačioje mūsų Lietuvoje girdėti, bet ir idant atlikti ne menką tautišką darbą“ (291).

Remiantis Seimo delegatų pasisakymais ir raštiškais priesakais, jo nutarimuose buvo pabrėžta, jog Rusijos vyriausybė „yra pikčiausiu mūsų priešu“ ir kad suvažiavime „dalyvavusieji lietuviai nutarė: šviestis, rištis ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi“. Kartu buvo iškeltas etninės Lietuvos autonominės valstybės su demokratyškai išrinktu Seimu Vilniuje reikalavimas. Tai buvo Lietuvos valstybingumo atkūrimo deklaravimas. Šis siekimas padėjo vienyti tautai apie svarbiausią politinį siekį.

Seimo nutarimuose taip pat buvo iškelti kiti pagrindiniai ir ilgalaikiai tautos siekiai – dėl lietuvių kalbos teisės valsčiuose ir aukštesnėse administracijos institucijose, mokyklose, lietuvių teisių dirbti savo krašto švietimo, administracijos, teismų sistemoje. Buvo nurodyta, kaip griauti imperijos valdžią ir kurti naująją. Svarbus tautinio solidarumo akcentas buvo Seimo nutarimas, kad Suvalkų gubernijos lietuviai, jų apgyventa žemė būtų atskirta nuo Lenkijos Karalystės ir prijungta prie autonominės Lietuvos.

Suvažiavimo nutarimai buvo paskelbti dienraštyje „Vilniaus žinios“.

1905 m. pabaigoje beveik visoje Lietuvoje pradėta įgyvendinti priimtus nutarimus: perrenkamos valsčių valdybos, teismai, naikinami karo prievolinkų sąrašai, carų portretai, uždaromos rusiškos mokyklos, šalinami iš Rusijos atsiūsti mokytojai, vietoje jų paskiriami lietuviai, šalinami policininkai, žandarai. Daugiausia tai buvo daroma sušauktų susirinkimų metu, vadovaujant Seimo mandatą turintiems jų dalyviams. Iš Lietuvos provincijoje 1905 m. vykusių 237 mitingų ir didesnių viešų susirinkimų 177 (75 proc.) surengti gruodžio–sausio mėn. Jie pasitarnavo demokratizavimo plėtrai. Kauno gubernijoje tokie demokratizavimo pertvarkymai buvo 81 valsčiuje, 121 pradžios mokykloje, Suvalkijoj 33 gminose ir 47

mokyklose. Viešai niekas Rusijos valdžios negynė, nors ne visi, bijodami valdžios keršto bei represijų, ir pritarė pertvarkymams.

Solidari Rusijos valdžios vertimo ir jos pakeitimo kova buvo tokia plati, kad ji be kariuomenės negalėjo atkurti savo režimo. Mobilijų baudžiamųjų būrių reidai ir represijos, suiminėjant aktyviausius veikėjus, vadovus, kontribucijos už pasipriešinimą palaužė įsisiūbavusį išsivadavimą. Sulaikytieji buvo baudžiami kalėjimu ir katorga. Amžininkai pastebėjo, kad tarp teisiųjų vyravo 30–50 metų, tai yra sąmoningiausio amžiaus gyventojai. Sukilimas buvo sąmoningas Lietuvos gyventojų valstybės kūrimas.

Išvados

1. Lietuvių politinės partijos 1905 m. nesudarė vadovaujančio pasipriešinimui Rusijos valdžiai centro, išsivadavimas vyko vadovaujantis bendrais idealais. Jis vyko neperžengdamas valsčiaus visuomenės ir teritorijos.
2. Didysis Vilniaus Seimas išsivadavimo įgyvendinimą išvedė iš valsčiaus arealo į visą Lietuvą. Tai buvo aukščiausias solidarumo etapas, demokratiškai iškėlęs Lietuvos valstybės atkūrimą.
3. 1905 m. lietuvių sukilimas ir jo metu pasireiškęs solidarumas likvidavo Rusijos valdžios administracijos Lietuvos provincijoje funkcionavimą, o jį atkurti imperija galėjo tik karinėmis represijomis. Kariuomenei galėjo pasipriešinti tik ginkluota jėga.
4. 1905 m. tautinio sukilimo kultūriniai ir politiniai idealai, solidarumas buvo brangus lietuvių paveldas, kuris padėjo 1917–1918 m. atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę.

[1] Tyla, A. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius, 1968; Tyla, A. Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*. 1968, t. 2, p. 75–94.

[2] Motieka, E. Didysis Vilniaus Seimas. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 11.

[3] Maciūnas, V. Lietuvos Himno istorijos bruožai. *Lietuvos Himnas*. Vilnius, 2005, p. 21, 23–25.

[4] *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1906, т. 25. Šis įsakas buvo atšauktas 1905 m. birželio 19 d. manifestu, skelbusiu apie Dūmos sušaukimą.

[5] *Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907*. Warszawa, 1958, t. 1, p. 766.

[6] Rusijos policijos vadas Trepovas 1905 m. birželio 29 d. slaptu aplinkraščiu įsakė gubernatoriams, miestų viršininkams ir oberpolicmeisteriams griežtai kontroliuoti susirinkimuose svarstomus klausimus dėl valstybės valdymo reorganizavimo ir neleisti svarstyti klausimų, kurie yra priešingi režimo pagrindams (LVIA. F. 378, BS, 1905, b. 1, lap. 33).

[7] Tyla, A. *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. Vilnius, 1968, p. 96–97.

[8] Organizaciniam komitetui buvo pateikti du – J. Basanavičiaus ir P. Višinskio – projektai. Buvo nutarta skelbti J. Basanavičiaus projektą ir po juo pasirašyti tik Organizacinio komiteto pirmininkui ir sekretoriui (*Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka*. F. 22, b. 1455, lap. 10–14).